

Ередіа Жозе-Марія де

Біографія

ЕРЕДІА, Жозе Марія де (Heredia, Jose Maria de — 22.11.1842, маєток Ла-Фортуна, о. Куба — 03.10.1905, замок Бурдонне, деп. Сена й Уаза) — французький поет.

По батьківській лінії він належав до старовинного аристократичного роду, що брав початок від конкістадора Педро де Ередіа, котрий став губернатором провінції Нова Андалусія в Колумбії і заснував 1532 року місто Нова Картахена, одне з найбільших у цій країні. Його син, Мітель де Ередіа, перебрався на Гаїті, де рід залишався до французької революції кінця XVIII ст., коли йому довелося перебратися на Кубу. Загалом цей рід досить глибоко вписався в історію Латинської Америки та її культуру. Він був одним із найдавніших і найбагатших родів цього континенту, статки якого, щоправда, значно зменшилися після згаданої революції. Старший кузен автора "Трофеїв", теж Хосе Марія Ередіа (1803—1839), є видатним кубинським поетом-романтиком і одним із зачинателів національно-визвольного руху на острові.

Мати Ередіа походила з французької дворянської родини, яка у XVIII ст. переселилася на Гаїті. Шкільну освіту майбутній поет здобував у Франції, після чого 1858 року повернувся на Кубу й слухав лекції у Гаванському університеті. У цей час в нього пробудився інтерес до поезії, і він почав писати вірші іспанською та французькою мовами, вагаючись у виборі. Вибір був зроблений на користь французької мови (відмову від іспанської декотрі біографи пояснюють тим, що в іспаномовній поезії вже був поет Хосе Марія Ередіа, а виступати під псевдонімом представникові такого відомого роду не хотілося). У 1861 р. він разом з матір'ю переїхав у Париж і залишився там назавжди. У 1866 р. закінчив юридичний факультет Паризького університету й водночас Еколь де Шарт, архівно-історичний навчальний заклад. Для творця "Трофеїв" ця друга освіта мала набагато більше й безпосереднє значення.

Ще раніше поставивши собі за мету присвятити своє життя поезії, Ередіа в Парижі реалізував це рішення — як французький поет Жозе Марія де Е. Він зблизився з поетами-парнасцями і ввійшов у їхній гурт, його сонети з'являються в "Сучасному Парнасі" та інших їхніх збірниках. Програму парнасизму він цілком поділяв, вбачаючи в ньому останнє та найдовершеніше слово поезії. Незважаючи на велику різницю у віці, він зав'язав дружні стосунки з Л. де Лі-лем. Йому Е. і присвятив свої "Трофеї", назвавши себе у присвяті його вірним учнем і послідовником, що, слід сказати, не зовсім відповідає дійсності: у загальних параметрах парнасизму вони йшли досить різними шляхами, Ередіа не повторював Леконта, що тому, власне, і подобалося.

Життя Ередіа не багате на події, здається, позбавлене воно й внутрішнього драматизму. Він вдало одружився й мав трьох дочок-красунь, котрі повиходили заміж за письменників і самі не були чужими літературі. Його життя було наповнене передусім поетичною творчістю, до якої він ставився з незвичайною вимогливістю. А її наслідком була його єдина поетична збірка "Трофеї" ("Les Trophees"), яку він писав

упродовж тридцяти років і завершив 1893 року. У 60-х рр. Ередіа здійснив дві тривалі подорожі в Італію, що було пов'язане з його поетичною творчістю, вивченням пам'яток античності та мистецтва Ренесансу, а в середині 80-х — в Іспанію.

Поетична збірка Ередіа — це справді трофеї історії та культури, здобувані в постійному поєдинку з невмолимим часом, поетичні реставрації життя різних епох, занять і ремесел людей, краєвидів різних країн і країв, пам'ятних історичних подій, архітектурних пам'яток і творів мистецтва. Характерною інтенцією, що проходить через усю збірку, є співвіднесеність природного та людського як вічного, повторюваного та минулого, неповторного, що породжує в цій "об'єктивній поезії" несподівані ліричні обертони, ностальгійний смуток за тим, що відходить без вороття. Невипадково збірка розпочинається сонетом "Забуття", де з'являється стародавній храм у руїнах, "мармурові Діви" і "бронзові герої", "що слава їх гучна розвіялась, мов дим", і вічна природа, яка щовесни вбирає цю руїну в пишну цвіт:

Людського ж роду Син, забувши мрії отчі. Байдуже наслуха, як Океан
щоночі Розпачливо Сирен оплакує вві сні. (Тут і далі пер. Д. Паламарчука) А
завершується збірка сонетом "Над розбитим мармуром", де ще раз з'являється цей
обрамлюючий мотив, і природа, граючись, ніби оживляє на мить уламки мармуру:

Природи чарами взялася тінь жива, І листя ворущке, зірки й вечірні тіні Життя
вдихнули тут в уламки Божества. "Трофеї" мають продуману та чітку архітектоніку, в
основу якої закладено культурно-історичний концепт. Складається збірка з п'яти
розділів, відведених різним культурно-історичним світам та епохам: перший — "Греція і
Сицилія" — класичній античності; другий — "Рим і варвари" — пізній античності та
варварському світові; третій — "Середньовіччя і Відродження", має окремий підрозділ
— "Конкістадори"; четвертий — "Схід і тропіки"; п'ятий — "Природа і мрія", відходить
від названого загального концепту збірки, тут постає патріархальний світ бретонських
селян і рибалок, органічно поєднаний із суворою первісною природою цього краю на
крайньому заході Франції. Не важко помітити, що збірка Ередіа за своєю будовою і
парадигматикою співвіднесена з поезією Л. де Ліля як сукупністю, а її розділи на
концептуальному рівні є вільними паралелями до збірок лідера парнаської школи, до
його "Античних поезій", "Варварських поезій" і "Трагічних поезій" з їхніми основними
культурно-історичними "гніздами", якими є античність, середньовіччя і тропіки та інші
екзотичні краї.

Розділи збірки неоднакові за розміром, четвертий складається лише з дев'яти
сонетів, а найбільшим є перший, у якому предметом "поетичної реставрації" виступає
античність класичної пори. В її осмисленні й перечуванні Ередіа виходить із давньої
гуманістичної традиції, яка активізувалася у Франції у 2-й пол. XIX ст. під впливом
неокласицистичних віянь. Давня Еллада розумілася ним як вищий і неповторний злет
духовної культури, що витворила досконалі форми мистецтва, в яких гармонійно
поєднуються реально-предметне й ідеальне, чуттєве та духовне. Ця культура, це
мистецтво були особливо близькими й співзвучними авторові "Трофеїв".

Водночас його "Трофеї" можна назвати найдосконалішим поетичним втіленням

художнього ідеалу парнасізму: це "об'єктивна поезія", в якій поетична живописно-пластична форма доведена до найвищої довершеності та витонченості. Поезії писані не тільки на класичні мотиви, але, на відміну від Л. де Ліля, він у всіх розділах і циклах своєї збірки, чи то "Середньовіччя і Відродження", чи "Схід і тропіки", незмінно зберігає класичне відчуття форми та дотримується його. Окрім пластичності та чіткого контуру образів, його сонети відзначаються класичним чуттям міри у всіх компонентах, яке є засадничим принципом античного мистецтва. Водночас кожен його сонет — це концентрована та внутрішньо завершена форма, що ніби зупиняє струмуючий потік життя, плину історії і дає їхнім миттєвостям опредмечено-чуттєве втілення.

Більшість сонетів першого розділу написано на сюжетні мотиви грецької міфології, але вже "оброблені" в античній поезії, драматургії, мистецтві. Безпосередньо до міфів Ередіа, як правило, звертається й не заглиблюється в міфомислення та міфопоетику, які залишаються йому далекими. Він іде не від первісної міфології, а від античних (а також пізніших, ренесансних і класицистичних) її обробок та інтерпретацій, тобто залишається в сфері класичної культурної традиції. Міфологічні, а так само й легендарні, історичні та інші мотиви, він, зазвичай, переводить у просторово-живописний план, а медитації та перечування поета знаходять вираження в пластичних образах і мізансценах. Здебільшого вони статичні, що загалом властиво класичному стилю, але деякі сонети вибухають бурхливою динамікою (як, приміром, "Втеча кентаврів"). Та що цікаво: й прийшовши в рух, образи та картини в цих сонетах не втрачають пластичної виразності.

В інших розділах збірки міняються, з переходом в інші культурно-історичні світи, сюжетно-тематичні мотиви сонетів, але поетика та стиль збірки не зазнають істотних змін. Обравши складну та вимогливу форму сонета, автор "Трофеїв" прагнув досягнути в ній найвищої довершеності. "Сама форма сонетів,— писав він, — вимагає стриманості та довершеності форми: сонет не має права бути тільки гарним, він повинен бути прегарним". При цьому Ередіа відмовився від тих "вільностей" у формі сонета, які допускали Ш. Бодлер, П. Верлен та ін. сучасні поети, і повернувся до його строгої класичної форми, засади якої сформулював ранній французький класицист Ф. Малерб у першій третині XVII ст.

Слід тут зауважити, що існує певна невідповідність між генеральним "культурологічним" задумом збірки Ередіа, що вимагає скоріше наративно-медитаційних поетичних форм на кшталт тих, з яких складаються концептуально близькі "Трофеям" збірки Л. де Ліля чи тритомна "Легенда віків" В. Гюго, і лаконічною, "ювелірною" формою сонета. Та слід визнати, що Ередіа, зрештою, подолав і цю невідповідність, досягнувши у своїх сонетах незвичайної навіть для цієї форми концентрованості художнього змісту та його внутрішнього простору. Як писав відомий данський історик літератури Г. Брандес, "те, на що Гюго витрачав цілий друкований аркуш, Леконт де Ліль подавав на кількох сторінках. Але те, на що Леконту де Лілю потрібні були сторінки, Ередіа передавав у кількох рядках". Давалося це йому ціною величезних творчих зусиль, справді ювелірною роботою над кожним рядком і образом.

Відомо, що над деякими своїми "трофеями" він працював місяцями і, влаштовуючи "перевірчі" читання для друзів-літераторів, читав їм окремі строфи або й рядки.

Не слід забувати також, що він був поетом епохи, яка дуже шанувала "позитивне знання", науку, і ставив перед собою й "наукові завдання". Написанню віршів у нього передувало серйозне вивчення матеріалу, з якого вони мали вибудуватися, історичні, етнографічні, мистецтвознавчі та інші студії. Матеріалом служили йому також враження від архітектурних пам'яток і творів образотворчого мистецтва, які він записував, начерки ландшафтів, які він заготовляв. Згодом, уже в творчому процесі, із розмаїтого матеріалу проводився відбір характерних і колоритних фактів, реалій, деталей тощо, за допомогою яких здійснювалася чергова "поетична реставрація". Однак це зовсім не означає, що поетична творчість Ередіа сходить до студій та відбору і нагадує напівмеханічний акт, позбавлений натхнення. Насправді воно живе в його сонетах, тільки проявляється по-іншому, ніж у Богом натхнених співців: у точному відчутті слова, його зображальних можливостей та відтінків, у пластичній силі образів і картин предметно-чуттєвого світу, у вмінні вдихнути в них життя й одухотвореність.

Тож не дивно, що своїми сучасниками він був визнаний неперевершеним майстром сонета. П. Верлен, який починав серед парнасців, але далі пішов іншим шляхом, його небезпідставно назвав "королем сонетів". "Усі поети доби Відродження, — писав він, — до найвіддаленіших, зверталися до сонета, який у нас воскреснув після 1830 року і знайшов в особі Жозе Марія де Ередіа, — цього іспанця, котрий так дивовижно засвоїв мову та світовідчуття француза, — свого специфічного великого поета... Він незаперечно посів місце короля сонетів, причому сталося це само собою, як само собою прийшла до нього шана, цілковито ним заслужена". Найвищою шаною стало обрання Ередіа членом Академії у 1894 році, після смерті Л. де Ліля і на його місце. Поезія Ередіа знайшла визнання у сучасників і була стійко популярною на батьківщині, принаймні до Першої світової війни. Широкознаний він був і за межами Франції, при всіх труднощах відтворення його сонетів іншими мовами "Трофеї" багато перекладали в різних країнах Європи.

Власне, в історію літератури Ередіа ввійшов як автор однієї поетичної книжки. Завершивши "Трофеї", він більше до поезії не звертався. Виступав він, але без особливого успіху, і в епічній поезії, створив триптих "Romancero" на мотиви іспанського героїчного епосу про Сіда Компредора і поему "Завойовники золота" на тему завоювання держави інків загоном Пісарро, тобто на тему конкістадорів, яка його активно і якоюсь мірою особистісно цікавила. Вдавався він і до прози, але тут виступав головним чином перекладачем з іспанської літератури, зокрема, чудово переклав французькою мовою знамениту "Правдиву історію завоювання Нової Іспанії" конкістадора Б. Д. де Кастільї, а також апокрифічну біографію черниці К. де Ераусо з тих же конкістадорських часів.

Отже, слава Ередіа, "короля сонетів", засновується на його "Трофеях", і поет до останніх днів життя був упевнений, що вона не похитнеться. Проте вже в останні десятиріччя ХІХ ст. починає виявлятися, що вектор руху французької та європейської

поезії має іншу спрямованість, репрезентовану такими течіями, як символізм та імпресіонізм, і такими поетами, як Ш. Бодлер і С. Малларме, А. Рембо і П. Верлен. У ХХ ст. ставало дедалі очевиднішим, що той тип поезії, який блискуче представляв Ередіа, розходиться з домінуючими інтенціями світовідчуття й естетики нової культурно-історичної епохи. Поезія імперсональна та "наукова", заснована на ерудиції та виграненні образів, починала сприйматися як дещо "музейна", надто споглядальна та самозаспокоєна. Одне слово, відбувся істотний перелом у посмертному літературному житті поета. Достоїнства творів Е., їхня висока поетична культура та витончена художня майстерність не піддаються сумніву, але її інтерпретації зміщуються в історико-літературну площину, в спокійну гавань, де перебувають канонізовані "класики".

Українською мовою сонети Ередіа перекладали П. Грабовський (сонет "Одвічним снігом вкриті гори...", В. Щурат, Олена Пчілка, Ю. Липа, М. Зеров, М. Рильський, М. Терещенко, Д. Павличко, І. Гнатюк, Є. Кононенко, М. Стріха, М. Литвинець, І. Качуровський, М. Москаленко. Вперше у повному обсязі "Трофеї" Е. вийшли друком у 2001 р. у перекладі Д. Паламарчука, супроводжувані ґрунтовною передмовою Л. Череватенка.

Д. Наливайко